

Gruvedriften i eldre tid på Langøy ved Kragerø

En gang på 1600-tallet begynte driften i jernmalmgruvene på Langøy, men nøyaktig kan ikke starten tidfestes. Øya var krongods, kongens eiendom, og de få innbyggerne på den tiden satt på bygslet jord. Året 1647 byttet stattholderen Hannibal Sehested til seg flere øyer i nåværende Kragerø kommune. Det virker merkelig at en man som Sehested, som var kjent for å være pengegrisk hadde interesse for disse tilsynelatende verdiløse øyene, men det hadde sin grunn.

Tyske bergfolk ble sendt til Norge for å lete etter malm og rapportene deres gikk sannsynligvis gjennom stattholderen, og han kunne gjøre seg kjent med funnene. Øydistriktet var beregnet på en annen, G. Marselis (dansk-hollandsk storkjøpmann som hadde fått retten til å drive Bærum Jernverk), og han fikk da også overdratt øyene etter en stund.

Mye taler for at Marselis hadde hentet malm på Langøy før tiden det her er tale om. 1642 overtok han Bærum Jernverk og trengte malm fra Langøy. Det kan bevises at det de nærmeste påfølgende årene foregikk malmtransport fra øya til Bærum Jernverk, og den tiltok jevnt og sikkert. 1647 da Marselis behersket Langøy og øyene omkring, var driften oppe i flere tusen tønner malm årlig. Med malmdriften kom det også folk til Langøy.

Malmen fra Langøy var fosfatfattig, og det er en betingelse for godt jern og stål. smelteriene var neppe kjent med metoder til å skille fosfor fra Jern, så malmen fikk godt ry. Dessuten aør også jerninnholdet i malmen godt. (43-60%)

Helt ut i 1500-tallet hadde jemframstilling av nymalm vært en slags hjemmeindustri en rekke steder i landet. Denne typen drift døde ut århundret etter, da bergverksdriften startet. På Langøy ser

det også ut til at malmbrytingen har vært en slags hjemmeindustri. Dette er da grunnen til at Langøygruvene ikke er omtalt i gamle skrifter om eldre bergverksdrift.

I 1739 ble det foretatt en befaring av samtlige gruver og jernverk i sør-Norge. På Langøy ble det da opptegnet i alt 29 gruver, og alle lå på en og samme malmgang. Den dypeste graven den gangen var Bjørnås gruver, som hadde sitt dypeste punkt på 12 "Lachter" (visstnok 2m). I beretningen fra befaringen står det:

"Betænkning om denne Jern-Malm Ganges rette Brug og bestandige Drift afordentlige anleggende Gruber paa brudt længde, andet kunde sige, end at her først maa blive Gruber og være Gruber at finde, førend man om nogen Grube behøver at raisonere, thi alle de 29 afsynkninger som nu efter Behag bruges af Bøndeme paa Øen som her agerer Bergfolk, eller bryder Malm naar de andet ej have at bestille. Med egne Materialier og eget Redskab for 30 til 32 Skilling pr. Tønde, er alle in totum comfuse og umulig at beskrive samt unyttig at læse noget derom"

Det kan virke som denne befaringen har hatt en viss betydning. Disse herrene tok med seg malmprøver som antagelig har vist gode egenskaper, for noe senere kommer jerngruvene på Langøy under faglig ledelse. Dette kan ikke fastslås nøyaktig, men i en kirkebok kan man finne at en stiger døper sitt barn i 1758. Fra da av må det altså ha vært en grevestiger på øya, og det var slutt med at malmforekomstene "efter Behag bruges af Bøndeme paa Øen naar de andet ej have at bestille."

Det var Bærum Jernverk som hovedsaklig utnyttet gruvene på Langøy. Et håndskrift fra 1776 viser at det var et fellesskap mellom Bærum og Dikemark Jernverk. Det heter at: "Dikemark af Bærum faar 100 Tønder Langøe-Malm aarligen." Det fortelles i samme beretning at Fritzøe Jernverk også drev et par gruver paa brudt Langøy, og "der udbrydes ved Accord til 1200 Tønder Malm Aarlig."

En Joh.P. Reichelt tituleres. fra 1758 som "Stiger paa westre Langøe", og man regner med at han bodde på den nåværende gården Vester Langøy. I siste halvdel av 1700-tallet ble det der reist, etter datidens forhold, en nærmest herskabelig toetasjes bygning. Reichelt var den første, men ikke eneste stiger på øya. En "Ober-stiger H..Sannes" døper sin sønn Morten Løck. Det var alminnelig at funksjonær i en bedrift ga et av sine barn bedriftherren! navn. Morten Løck var en rikmann på Østlandet som hadde noe med Bærum Verk å gjøre.

I et håndskrift fra 1778 nevnes igjen diverse ting om Bærum Jernverk. Det heter bl.a: "AfLangøe Gruber udbrydes arrligen 6 a 2000 Tønder Malm." Det fortelles om "Forbedring af driften ved Østre Berg back Grube, Langøe," og den sterkt kalkholdige malmen fra Langøygruven ^{11Grube} "Flaufield kaldet", og at malmen blir foretrukket framfor malmen fra Solberggruvene ved Arendal.

Det er kjent at Marselis overdrog Bærum Jernverk til sin fullmektig Kefting. Etter hans død overtok enken driften av verket med tilhørende gruver. Kvinnenes rolle i Bærum Verks og dermed også Langøygruvenes historie, er en epoke som må nevnes. Mange er jo tilbøyelig til å tro at kvinnenes innsats i næringslivet er av nyere dato. Enken etter Krefting (Anna, f. Felbers) overtok i 1671 ledelsen av verket og dets omfattende eiendommer, som før nevnt også Langøy som både da og senere leverte malmen som hovedsakelig ble brutt ved verket De 27 årene hun hadde ledelsen var gode år. Sønnen overtok etter henne og deretter hans enke, nok en Anna (f. Vogt). Hun trådte til i en vanskelig tid. Danmark og Norge ble 1709 delaktige i Russlands krig mot Sverige og verkets handel ble vanskeliggjort.

Grev Gyldenløve, eier av Fritzøes Jernverk, prøvde å tilegne seg gruver på Langøy nærmest ved et kupp. Dette sier noe om at gruvene var av betydelig interesse. Hans etterfølgere forsøkte seg også, men Anna V og hadde forutsett slike forsøk og fått mutingsbrev på alle nye malmganger, og skjerp og gruver nom ikke var i drift. Dette var nødvendig, for uten Langøymalmen kunne ikke jernverket eksistere. Sammenlagt ble Bærum Jernverk drevet av kvinner i 81 år.

Bærum Jernverk og alle jerngruvene ble overtatt i 1766 av en Classeu og deretter i 1786 kom alt i "Kammerjunkero og Højesteretsassessor l l Kaas'eie.

I en artikkel i "Norges bergvelksdrift" (1899) av geologiprofessor J.H.L. Vogt, nevnes stordriften som satte inn på Langøy i 1770 og som holdt seg, i forskjellig målestokk i det følgende hundreår. Han skriver at noe høyt regnet kan man sette det utbrudte kvantum malm til en 112 million tonn. (Fra begynnelsen til stansen i 1869.) Gammel driftsmåte tatt i betraktning, blir dette et ganske imponerende resultat, og det er også en vesentlig andel av Norges forbruk av jernmalm den gangen. Langøygruvene var også lenge Norges nest største, produksjonsmessig sett, og bare Arendalgruvene lå over.

Som overall; ellers det under den eldste gruvedriften på Langøy benyttet fyrsetting, dvs. de brente seg fram i fjellet. Selv om kruttet forlengst var oppfundet, ble det mange steder drevet med fyrsetting helt til begynnelsen av 1800-tallet. Dette skal også ha vært tilfelle på Langøy. Fordi jerngruvene enkelte steder kunne få granved fritt levert ved gruvene for 48 Ski. pr. favn (ca. 2 kr) ble det billigere å brenne seg fram enn å bruke krutt.

Til tross for stordriften som satte inn ved Langøygruvene fra 1770 av, begynte allikevel først en helt ny epoke da senere kammerherre og statsminister Peder Anker kjøpte Bærum Jernverk og alle dets gruver i 1791. Han var en meget driftig mann, og han dro mye omkring for å se til sine eiendommer. Til Langøy kom han første gang 1792 og Langøy hovedgård ble forbedret og utvidet. Slegtens våpen, et skipsank. er er støpt på Bærum Jernverk, ble plassert over hovedinngangen. Dette er på plass den dag i dag.

Peder Anker må ha hatt en viss forkjærlighet for øya, for han kom ofte på besøk, og han oppholdt seg der også en tid. Han skaffet flere stigere til øya som skulle lære opp arbeiderne til å arbeide mer praktisk: og lønnsomt. Det ble også sprengt en 390m lang stoll fra litt over strandplataet ved Langøykilen og inn i (senere kalt) Grevinne Wedel

gruven, hvor den munner ut 42 m under dagåpningen. Dette ble gjort for at hester og mannskap skulle spares for vannpumping; og malmuthjørsel. Han oppførte også en "Magazin-Bod". Alle som mottok lønn av ham kunne få forbrukevarer som en del av lønnen. Peder Anker mente at varelageret hadde sin berettigelse: "Da Arbeidernes Reiser til Kragerø, især Høst og V aar er yderst farlige, og deres Handel med Kiøbmændene der trykkende."

Anker ivret sterkt for veibygging. Han hadde sett hvordan de i utlandet unngikk de værste stigningene når de anla veiene, og han gjorde mye for veibyggingen i Inndet. Naturlig nok sto han også for byggingen av veiene på Langøy, og det kan jo være litt artig å tenke på når man spaserer omkring der.

Da han mistet sin hustru, kom han til å tenke på hvor strevsomt det var for folkene sine på Langøy når disse skulle besøke familiens graver. Dermed ble det grunnlagt en kirkegård på øya. Det ble støpt en klokke med Peder Anker og klokkestøperens navn (1805), og den er fremdeles i bruk ved begravelser.

Gruvene på Langøy ble opptegnet og kartlagt i 1861 . Den gangen ble det nevnt 27 gruver, men flere av disse består av flere mindre som er ubetydelige som gruver betraktet. Derimot er malmforekomstene nesten overalt betydelige og drivverdige. De to største er Fru Anker Gruve og Fløyfjellgruve (senere Grevinne Wedel gruve). Førstnevnte grulves dypeste punkt er 145m. Gruveåpningen ligger 46 m.o.h. og dypeste punkt ligger 97 under havoverflaten. 125 m nede er gruve 120m lang. Grevinne Wedel gruves dypeste punkt er 82 m. (31 m .u.h.). Og den er 165m lang, men det er adskillige meter over dypeste punkt. Den lange stollen fra Langøykilen går inn i denne gruve.

Driften ble også opprettholdt på et vis i krigsårene 1807 - 1814, men etterhvert ble den sterkt innskrenket. Malmjaktens transport av jernmalm til Østlandet var risikabel. Engelske kaprere gikk helt inn til kysten, og bare i frisk sydvest våget malmjaktene seg over de åpne

kyststrekningene, slik at de raskt kunne redde seg til land for et kaperfartøy. Det var mye sult og nød i landet, men næringsmessig sett var ikke Langøy så aller verst stillt. Peder Ankers svigersønn, grev Wedel, stod for Norges matforsyning utenfra, og han forsøkte så godt han kunne å holde "Larrgøe Magazin-Bod" så vidt forsynt som det under vekslende forhold var mulig.

Da krigen var på sitt siste, kom politikken til å legge stort beslag på Anker, men til tross for sin omfattende politiske virksomhet, klarte han også å intensivere driften ved sine mange foretak. Bærum Jernverk var det beste i sitt slag allerede før krigen, og det ble fortsatt utbygd etter krigens slutt. Gruvene på Langøy ble satt i drift, og nye malmfelter ble søkt og drevet. For Langøygruvene var det et stort pluss at de ble eid av en som satte alt inn for landets gjenreisning. Malmutvinningen kom raskt opp på gammelt nivå og steg ytterligere.

Da Peder Anker døde i 1842 gikk Bærum Jernverk og Langøygruvene samt andre eiendommer over til svigersønnen, grev Herman Wedel Jarlsberg. Han har spilt en ganske stor rolle i nyere norsk historie. Som svigerfaren var grev Wedel ofte på besøk på Langøy, og som oftest hadde han grevinnen med seg. Da greven sto på en fortrolig fot med sine arbeidere, kom en av "bergbryderne" på Langøy til å utbryte skuffet da greven en gang kom alene: "Hev du'kje greva med deg?"

Overstigeren på Langøy hadde i begynnelsen av 1790-årene skrevet til Peder Anker om Langøy- malmen, at den "uden tvil er den bedste og fineste Malm som her i landet brydes". Da unntatt den tungsmeltende titan-malmen fra en av gruvene. Det kan nevnes at Langøy-malmen var en viktig bestanddel i platene som ble brukt til byggingen av det første norske jerndampskipet "Kong Haakon" (1840-årene), og den første byggingen av jernkonstruksjoner her i landet Færder fyr (1857).

I 1840-årene begynte det å bli mangel på folk på Langøy. Utvandringen til Amerika var begynt, og det var mangel på sjøfolk

i Kragerø. Noen gruvefolk tok hyre, mens andre emigrerte. For arbeiderne som var tilbake, ble lønnen økt og arbeiderboligene påkostet. En sosial hedring brøt seg vei.

I 1847 ble det anskaffet en dampmaskin (en av de første som kom til Norge) til den dype Fru Anker graven. Den ble brukt til pumping og malmtransport. Tross nyanskaffelsen skjedde det en nedgang i gruvedriften på Langøy, og dette var også tilfelle i de andre grovere i landet. Professor V ogt skriver imidlertid at dette ikke skyldes at malmfeltene på øya var tømt eller avtok. Heller ikke skyldtes det kvaliteten som han holdt for å være av aller beste slag, og prosentmessig stod den fullt på høyde med malmen andre steder. Smelteindustrien var årsaken til nedgangen. Jernverkene benyttet trekull i masovnene, men dette ble for dyrt da skogen steg i verdi, og omkostningene med trekullbrenningen økte.

Både Fossum og Bærum Jernverk foretok sterke innskrenkninger. Mot slutten av 1860-årene innstilte nesten alle norske jernverk med smelting. Den vesentlige gruvedriften på Langøy opphørte og nå var baron Harald Wedel Jarlsberg blitt eier etter sin far. Da gruvedriften stanset helt i

1869 ble det vanskelige tider på øya. Flere flyttet bort mens andre forsøkte seg med jordbruk.

Baron Jarlsberg hardde ikke lenger interesse av å beholde øya etter at gruvene var nedlagt. I 1882 ble Langøy solgt, men da hadde allerede Langøy-malmen gjort sin "gjeming" i en tid. Gjennom hundrer av år var den malmen med til å gi Bærumverket dets vekstmuligheter, og den bidro til å skape produktenes ry og anseelse utenfor Norges grenser.

Marit Wiik IIINb

Kilder: Bærum Verks historie: Yngvar Hauge, Vestmar nr. 150 - 1953, nr 1, 3- 1954 og Kragerø Blad nr. 39, 40, 42, 43 - 1949